

УДК 378:37.091.12.011.3-051:[796:159.942

Лисенко Л. Л.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3629-3840>

Кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри педагогіки, психології
та методики фізичного виховання,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: lllysenkol@gmail.com

Вітченко А. М.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0318-4880>

Викладач кафедри педагогіки,
психології та методики фізичного виховання,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: www.alzar89@gmail.com

Воеділова О. М.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0771-8325>

Кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки,
психології та методики фізичного виховання,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: voedilovaid@gmail.com

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті обґрунтовується актуальність розвитку емпатії у майбутніх педагогів, представлено результати досліджень рівня прояву емпатійних здібностей у майбутніх фахівців з фізичного виховання та наведено шляхи її розвитку в межах дисципліни «Педагогіка (педагогічна майстерність)».

Мета роботи – обґрунтувати шляхи формування емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання в межах викладання дисципліни «Педагогіка (педагогічна майстерність)».

Методологічною основою дослідження є теоретичні засади модернізації вищої освіти (В. Андрущенко, Л. Гриневич, І. Зязюн, В. Кремень, К. Робінсон, І. Підласий), концепції гуманістичної педагогіки та ідеї педагогіки співпраці (Ш. Амонашвілі, С. Лисенкова, В. Шаталов); концептуальні положення про сутність розвитку емпатії (А. Бен, К. Роджерс).

Наукова новизна полягає в тому, що визначено рівень емпатії та особливості її прояву у майбутніх фахівців з фізичного виховання; обґрунтовано шляхи формування емпатійності у майбутніх фахівців з фізичного виховання в межах викладання дисципліни «Педагогіка (педагогічна майстерність)».

Висновки. На основі аналізу результатів дослідження виявлено, що емпатія є важливою рисою особистості педагога. Визначено рівень емпатії та особливості її прояву у майбутніх фахівців з фізичного виховання (більшість студентів мають занижений (74%) та низький рівень прояву емпатії, що свідчить про емоційну нечутливість і відсутність співчуття, 9 % притаманний середній рівень прояву емпатії, що свідчить про здатність майбутніх педагогів до співпереживання, вміння розуміти інших); здійснено самодіагностику рівня актуальної емпатії студентів, з усвідомленням необхідності розвитку даної навички у майбутніх педагогів (85% студентів зазначили, що емпатійність – це важлива якість особистості майбутнього вчителя фізичної культури, тренера); обґрунтовано шляхи формування емпатійності у майбутніх фахівців з фізичного виховання в межах викладання дисципліни «Педагогіка (педагогічна майстерність)». Перспективами подальших розвідок в цьому напрямку вбачаємо в апробації розробленої авторської системи розвитку емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання.

Ключові слова: емпатія, рівень емпатії, розвиток, майбутні фахівці з фізичного виховання.

Постановка проблеми. Відповідно до Концепції нової української школи педагогіка партнерства між всіма учасниками освітнього процесу набуває важливого значення. Актуальним стає перехід освіти на нову, особистісно орієнтовану парадигму [2], засновану на ідеології дитиноцентризму [6], характерною рисою якої є взаєморозуміння, взаємодія, творча співпраця учнів і учителя. В poradнику для вчителя «Нова українська школа» зазначено, що подолання інертності мислення, перехід на якісно новий рівень побудови взаємовідносин між учасниками освітнього процесу є головним завданням педагогіки партнерства [2].

Аналіз широкого кола джерел (Б. Ананьєв, А. Бодалев, Т. Корягіна, О. Козлова, Б. Ломов, Д. Мид, К. Роджерс) присвячених міжособистісному спілкуванню показує, що в основі ефективності діяльності педагогів лежить поєднання різноманітних факторів, включаючи емпатичність, як основу поведінкових реакцій, яка багато в чому обумовлює результативність педагогічного процесу, сприяє збалансованості міжособистісних відносин і супроводжує особистісне зростання педагога.

В зв'язку з цим, на сучасному етапі розвитку і реформування системи вищої освіти значну актуальність набуває проблема формування емпатії педагога, яка в узагальненому вигляді полягає в необхідності визначення теоретичних основ, розробці й реалізації шляхів формування емпатії в процесі підготовки сучасних педагогів, зокрема майбутніх фахівців з фізичного виховання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість науковців займалися дослідженням феномену емпатії. Проблема вивчення цього явища перейшла на міжпредметний рівень і стала об'єктом вивчення філософії, соціології, педагогіки та всіх галузей психологічної науки. Проблемою емпатійності займалися відомі психологи А. Валлон, О. Лазурський, Е. Фромм, Є. Хорні, В. Штерн, П. Якобсон; до проблеми розвитку емпатійних переживань звертається ряд дослідників, які вивчають різні психологічні та педагогічні проблеми (І. Бех, Б. Братусь та ін.), що досліджують соціальні емоції та соціальні мотиви поведінки (Л. Божович, Л. Виготський, А. Ольшаннікова та ін.). Вчені різних напрямків розуміють емпатію по-різному. Одні автори визначали емпатію як здатність особистості проникати у психіку іншої людини за допомогою вчування (Е. Тітченер, Т. Ліпс, З. Фрейд, Герней, Махоні), інші – як процес, якість, стан психіки (М. Єнікєєв, Т. Гаврилова, І. Коган, С. Салівен, П. Фрес), конкретну властивість особистості (Е. Фром, К. Хорні, З. Фрейд, Е. Блейлер та ін.).

Дослідженням феномену емпатії (її структури, видів, місця в системі особистісних цінностей) у вітчизняній та зарубіжній психології та педагогіці займалися такі науковці, як С. Ільїн, Н. Мак-Вільямс, С. Максименко, К. Юнг, К. Роджерс, Е. Тітченер та інші.

Низька науковців, зокрема Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Франко неодноразово в своїх працях звертались до проблеми емпатійності, доброти, людяності, втілення в життя ідей гуманізму.

Проблема емпатійності в педагогічній діяльності відображена в дослідженнях О. Алпатова, О. Кайріс, О. Коваленко, С. Максимець, Т. Матвійчук, К. Роджерс, які доводять, що здатність до емпатії вчителів сприяє формуванню їх професійної майстерності та обумовлює здатність до співпереживання, відчуття стану іншої людини, міжособистісного взаєморозуміння.

В наукових роботах В. Кан-Каліка, І. Кашуби, В. Ляудіс, С. Максимець А. Маркової представлено систему вправ по удосконаленню емпатійності студентів та наголошується на тому, що розвитку емпатії в студентському віці сприяє використання в освітньому процесі методів активного навчання і включення студентів в реальну практичну діяльність.

Дослідження С. Бегідової, Ю. Іоакіміди, Л. Сельмідіс [3] присвячені виявленню рівня емпатії у майбутніх учителів фізичної культури та обґрунтуванню ефективності розвитку емпатії шляхом включення студентів в реальну або наближену практичну педагогічну діяльність.

Отже, аналіз широкого кола джерел підтвердив актуальність порушеної нами проблеми, особливу значущість на етапі професійної підготовки майбутніх фахівців в галузі фізичного виховання набуває проблема створення умов для розвитку компетентної особистості майбутнього фахівця з високою розвинутою емпатійною культурою через активізацію внутрішніх резервів в освітньому процесі.

Мета дослідження – обґрунтувати шляхи формування емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання в межах викладання дисципліни «Педагогіка (педагогічна майстерність)».

Методологічну основу досліджень становлять:

– теоретичні засади модернізації вищої освіти (В. Андрущенко, Л. Гриневич І. Зязюн, В. Кремень, І. Підласий, К. Робінсон);

– концепції гуманістичної педагогіки та ідеї педагогіки співпраці (Ш. Амонашвілі, С. Лисенкова, В. Шаталов);

– концептуальні положення про сутність розвитку емпатії (А. Бен, К. Роджерс).

Було використано такі теоретичні й емпіричні методи дослідження:

– теоретичні (системний аналіз, синтез, узагальнення науково-методичної літератури);

– емпіричні (психолого-педагогічні спостереження, бесіди зі студентами та викладачами, вивчення і узагальнення досвіду, тестування).

Наукова новизна полягає в тому, що визначено рівень емпатії та особливості її прояву у майбутніх фахівців з фізичного виховання; обґрунтовано шляхи формування емпатійності у майбутніх фахівців з фізичного виховання в межах викладання дисципліни «Педагогіка (педагогічна майстерність)».

Результати дослідження. Сьогодні ефективного вчителя вирізняє від інших унікальна комбінація особистих якостей, які становлять професіоналізм педагога: внутрішня, психологічна сторона справи важливіша зовнішньої; спочатку зрозуміти точку зору іншого, а потім діяти на базі цього розуміння; люди і їх реакції для вчителя більш значущі, ніж речі і формальні ситуації; він довіряє людям, вважає їх здатними вирішувати, причому зовсім адекватно, свої життєві проблеми, чекає від них прояву дружельюства, а не ворожості; людина для нього – завжди особистість, наділена гідністю [10]. Враховуючи цей факт, доцільно визначити таку складову прогностичних умінь, як емпатія – спроможність відчувати емоції та психічний стан учня. В освітньому процесі небезпечно, коли педагог не усвідомлює відповідальності за свою поведінку, думки та почуття.

Поняття «емпатія» у 1909 році ввів у психологію Е. Тітченер, позначаючи ним розглядання ситуації з погляду співрозмовника, розуміння його емоційного стану. Попри те, що впродовж тривалого часу емпатію досліджують фахівці із філософії, психології, педагогіки, медицини, лінгвістики, цей феномен ще не повністю зрозумілий. Згідно з дослідженням К. Роджерса, емпатійний спосіб спілкування з іншою людиною означає входження в особистий світ іншого і перебування в ньому.

Емпатія як здатність – це вміння досягти душевний стан, переживання іншої людини, розуміти її емоційну мову, відгукуватися на психологічний стан [1]. Для майбутнього фахівця з фізичного виховання – це вміння бачити не лише зовнішні ознаки, а і інтуїтивне розуміння психологічного настрою, вміння перебрати на себе роль учня, зрозуміти його приховані мотиви, страхи, сподівання, ототожнення своїх почуттів з емоціями іншого і разом з тим усвідомлення їх винятковості, індивідуальності [7; 8].

Багато науковців визначають емпатію, як найважливіший чинник формування допомагаючої поведінки, що є актуальною в сучасній парадигмі освіти [5].

Результати педагогічних спостережень та узагальнення власного педагогічного досвіду дозволяє стверджувати, що якісний процес комунікації між учителем та учнем неможливий без емоційного контакту. Як особливий спосіб розуміння іншої людини емпатія є невід'ємною частиною такого контакту.

Емпатійність виявляється у терпимості до вираження емоцій учнями; намаганні зрозуміти внутрішній світ учня; готовності адаптувати своє сприймання конкретної ситуації до сприймання її дитиною для кращого розуміння того, що з нею відбувається. Відсутність емпатії або її низький рівень свідчать про байдужість педагога, його емоційну черствість [3; 4].

Емпатія – річ інтуїтивна, але також – це те, над чим можна працювати інтелектуально [7].

Емпатія розвивається, оскільки розглядається як навичка, що набувається у процесі соціалізації і передбачає здатність приймати соціальні ролі й установки інших, намагаючись не враховувати власні упередження, інтерпретації і по-справжньому прислухаючись до іншої людини [9]. Ця якість набувається з досвідом, адже простіше зрозуміти переживання іншої людини, якщо те саме доводилося переживати у своєму житті [5].

З метою визначення рівня емпатії у майбутніх учителів фізичної культури нами було обрано студентів 4 курсу Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка факультету фізичного виховання в кількості 68 осіб та проведено анкетування за методикою діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойка. Дана методика дозволяє на практиці не тільки виявляти загальний рівень емпатії, а й визначити значимість конкретного параметра в структурі емпатії.

Як видно з даних таблиці, у вибраній групі респондентів найвищий рівень прояву емпатії притаманний емоційному каналу, який дозволяє визначити здатність людини входити в емоційний резонанс з оточуючими – співпереживати, співдіяти. Емоційна співчутливість стає засобом входження в енергетичне поле дитини, адже тільки так можна зрозуміти її внутрішній світ. Співучасть і співпереживання виконує провідну роль єдиної ланки між людьми. Високий рівень прояву емоційного каналу притаманний 34,8 % студентів, у решти студентів низький (30,43 %) та середній (30,43 %) рівень прояву даного каналу емпатії. 4,34 % студентів, яким даний канал емпатії взагалі не притаманний.

Результати анкетування отримані за окремими показниками емпатії наведено в таблиці 1.

Ефективність емпатії знижується, якщо вчитель намагається уникнути особистих контактів, вважає недоречним виявити цікавість до іншої особистості, переконати себе спокійно ставитись до переживань і проблем оточуючих. Таке ставлення різко обмежує діапазон емоційної чутливості й емпатичного сприйняття вчителя. Навпаки, різноманітні канали будуть діяти активніше і надійніше, якщо з боку установок особистості немає перешкод.

Спрямованість на встановлення особистих контактів з оточуючими, схильність проявляти цікавість до їх внутрішнього світу, цікавитися переживаннями і проблемами інших людей притаманні *установкам, які сприяють або перешкоджають емпатії*. Як показують результати нашого дослідження

даний канал у студентів найкраще виражений на середньому рівні – 56,52 %, високий рівень притаманний 13,04 %, решта – низький рівень установки, яка сприяє чи перешкоджає емпатії.

Таблиця 1

Середнє значення складових компонентів емпатії майбутніх фахівців з фізичного виховання (за методикою В. Бойка, n=68)

Канал емпатії	Рівень прояву каналів емпатії (%)			
	низький	середній	високий	не притаманний
Раціональний	39,1	52,17	8,7	0
Емоційний	30,43	30,43	34,8	4,34
Інтуїтивний	47,82	47,82	4,38	0
Установки, які сприяють чи перешкоджають емпатії	26,09	56,52	13,04	4,34
Проникаюча здатність в емпатії	39,1	13,04	21,73	0
Ідентифікація	60,86	34,8	0	4,34

Окрім встановлення емоційного резонансу та особистісних контактів з оточуючими досліджуваним студентам притаманна спонтанна цікавість до інших людей, їх стану, проблем та поведінки, що характеризує прояв *раціонального каналу емпатії*. Даний канал яскраво виражений у 8,7 %, 52,17 % респондентів мають середній показник, а решті студентів притаманний низький рівень прояву раціонального каналу. У раціональному каналі емпатії не слід шукати логіку чи мотивацію інтересу до іншого.

Людина привертає увагу своєю буттєвістю, що дає змогу емпатуючому неупереджено виявляти її суть. Здатність створювати атмосферу відкритості, довірливості, душевності розцінюється як важлива комунікативна ознака людини. Проникаюча *здатність до емпатії* та прагнення своєю поведінкою і ставленням до дітей сприяти інформаційно-енергетичному обміну на жаль у студентів проявляється на не дуже високому рівні. Підтвердженням цьому є результати опрацьованих відповідей студентів, які на 56,52 % відповідають середньому рівню прояву.

Одним із важливих аспектів діяльності педагога є можливість передбачення поведінки учня спираючись на досвід підсвідомості або інтуїції. На рівні інтуїції замикаються й узагальнюються різні відомості про партнерів. Як видно з таблиці 1 *інтуїтивний канал* емпатії на високому рівні притаманний 4,34 % майбутніх фахівців з фізичного виховання, 47,82 % досліджених мають середній рівень, та стільки ж студентів низький рівень прояву. Такі результати анкетування можливо пов'язані з тим, що інтуїція – це суто індивідуальна якість особистості, це її природні здібності, особливості, талант припущень і передбачення. Здатність до інтуїції можна виховувати і розвивати, мотивувати і свідомо викликати.

Найнижчі показники рівня емпатійних здібностей відповідають *ідентифікації*. Це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце дитини. В основі ідентифікації лежить – легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідувань. Хоча даний канал є однією із умов успішної емпатії у вибраної групи досліджуваних на 60,86 % відповідає низькому рівню.

Відповідно до результатів дослідження (рис. 1) більшості студентів мають занижений (74 %) та низький рівень прояву емпатії, що свідчить про емоційну нечутливість і відсутність співчуття. Лише у 9 % виявлено середній рівень прояву емпатії, що свідчить про здатність майбутніх педагогів до співпереживання, вміння розуміти інших.

Аналіз змісту доступних програм підготовки фахівців з фізичного виховання дозволяє констатувати, що розвитку цієї навички приділяється недостатньо уваги у ЗВО.

Спираючись на результати педагогічних спостережень, досліджень та аналіз літературних джерел нами розроблено систему розвитку емпатії в межах курсу «Педагогіка (педагогічна майстерність)».

На початку педагогічного експерименту з розвитку емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання було проведено самодіагностику рівня актуальної емпатії студентів, з усвідомленням щодо необхідності розвитку даної навички у майбутніх педагогів. 85% студентів зазначили, що емпатійність це важлива якість особистості майбутнього вчителя фізичної культури, тренера. Самоаналіз результатів тестування дозволив вивести студентів на рівень усвідомлення необхідності розвитку у собі до «розуміння іншого відчуттям».

Наступним етапом педагогічного експерименту було впровадження гіпотетичної авторської системи розвитку емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання.

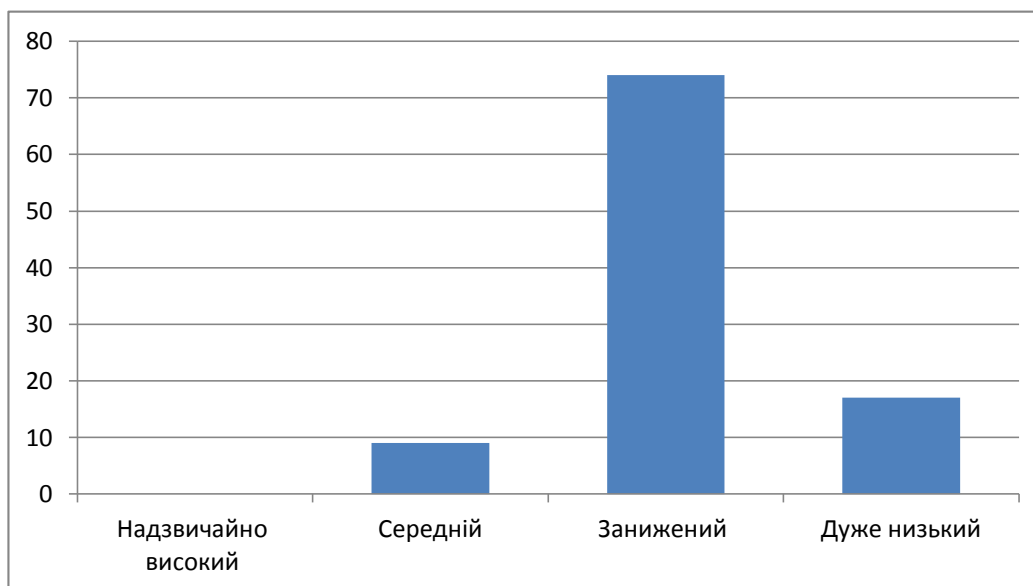

Рис. 1. Наявний рівень емпатії майбутніх вчителів фізичної культури (за методикою В. Бойка, n=68)

У нашому дослідженні для вирішення завдання розвитку емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання ми використовували інтерактивні та тренінгові методи:

– робота в малих групах (стимулює вільний обмін думками, дає змогу більше дізнатися одне про одного, збільшує ймовірність того, що майбутні педагоги краще зрозуміють почуття і погляди інших, більше зважатимуть на них);

– групове обговорення педагогічних ситуацій, специфічних для умов діяльності у фізичному вихованні (максимально підвищує активність і внесок кожного учасника);

– дискусії (допомагають майбутнім фахівцям з фізичного виховання уточнити свої уявлення, усвідомити почуття і ставлення до певних ситуацій в професійній сфері);

– рольові ігри, форум театр (допомагають краще прожити почуття уявного персонажа і розвинути навички емпатії, дають змогу ліпше зрозуміти і висловити свої почуття, вчать майбутніх фахівців з фізичного виховання ставити себе на місце учня, спортсмена, при цьому розвивається душевність і розуміння емоційного світу вихованців, дають можливість подивитись на ситуації зі сфери фізичного виховання з позиції різних соціальних ролей, моделювати варіанти дій);

– аналіз педагогічних ситуацій (case study) (дозволяє студентам проаналізувати реальну або вигадану ситуацію зі сфери фізичного виховання, аналізувати поведінку її учасників, оцінити та передбачити наслідки різних варіантів їхньої поведінки, що викликає співпереживання до героїв, а також майбутні фахівці з фізичного виховання навчаються самостійно виражати емоції на прикладах проявів емпатії у героїв ситуацій);

– сторітеллінг (дозволяє занурити студентів у емоційний світ головних героїв розповіді);

– аналіз відео (дає можливість спостерігати за реальними ситуаціями зі сфери фізичного виховання та давати оцінку діям їх учасників);

– аналіз відео без звуку та його озвучування (стимулює майбутніх фахівців з фізичного виховання до уважного ставлення за станами інших);

– прийоми тілесної терапії (вчать студентів розуміти мову тіла, таким чином досягаючи різні емоційні стани людей).

Отже передбачаємо, що дієвими шляхами розвитку емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання є систематична діагностика рівня прояву емпатійних здібностей студентів, самоаналіз рівня актуальної емпатії, інтерактивні та тренінгові методи розвитку емпатійності.

Висновки. На основі аналізу результатів дослідження виявлено, що емпатія є важливою рисою особистості педагога. Визначено рівень емпатії та особливості її прояву у майбутніх фахівців з фізичного виховання (більшість студентів мають занижений (74 %) та низький рівень прояву емпатії, що свідчить про емоційну нечутливість і відсутність співчуття, 9 % притаманний середній рівень прояву емпатії, що свідчить про здатність майбутніх педагогів до співпереживання, вміння розуміти інших); здійснено самодіагностику рівня актуальної емпатії студентів, з усвідомленням щодо необхідності розвитку даної навички у майбутніх педагогів (85 % студентів зазначили, що емпатійність – це важлива якість

особистості майбутнього вчителя фізичної культури, тренера); обґрунтовано шляхи формування емпатійності у майбутніх фахівців з фізичного виховання в межах викладання дисципліни «Педагогіка (педагогічна майстерність)», які спрямовані на формування психологічного аналізу власних і чужих переживань; вмінь бачити зі сторони емоційний образ вихованця і співвідносити його з конкретною педагогічною ситуацією; здатностей розрізняти й інтерпретувати різну поведінку, мовні інтонації, міміку, рухи людини тощо. Перспективами подальших розвідок в цьому напрямку вбачаємо в апробації розробленої авторської системи розвитку емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання.

References

1. Андрончик В. О., Бушанська В. В., Дума Л. П. Розвиток життєвих навичок. Навчально-методичний посібник для роботи зі старшокласниками і випускниками інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Київ: ФОП Шарко, 2011. 160 с.
Andronchuk, V. O., Bushanska, V. V., Duma, L. P. (2011). Rozvytok zhyttievykh navychok. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia roboty zi starshoklasnykamy i vypuskykamy internatnykh zakladiv dlia ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia. [The Development of lifeskills. The tutorial for working with high school students and graduates of boarding schools, for orphans and children deprived parental care]. Kyiv, Ukraine: FOP Sharko.
2. Бібік Н. М. Нова українська школа: порадник для вчителя. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
Bibik, N. M. (2017). Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian School: Teacher Advisor]. Kyiv, Ukraine: TOV «Vydavnychuj dim «Plejady».
3. Бегидова С. Н., Иоакимиди Ю. А., Сельмидис Л. Ф. Педагогическая установка в профессиональной подготовке специалиста по физической культуре и спорту: детерминанты, процесс, условия : моногр. Майкоп: [б. и.]. 2006. 122 с.
Begidova, S. N., Ioakimidi, Yu. A., Selmidis, L. F. (2006). Pedagogicheskaya ustanovka v professionalnoy podgotovke spetsialista po fizicheskoy kulture i sportu: determinanty. protsess. usloviya : monogr. [Pedagogical installation in the training of a specialist in physical culture and sports: determinants, process, conditions]. Maykop: [b. i.].
4. Бойчук Ю. Д., Бородіна О. С., Микитюк О. М. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: монографія. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2015. 117 с.
Boichuk, Yu. D., Borodina, O. S., Mykytiuk, O. M. (2015). Inkluzivna kompetentnist maibutnoho vchytelia osnov zdorovia: monohrafiia. [Inclusive competence of a future health care teacher]. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody. Kharkiv, Ukraine: KhNPU.
5. Кравченко Г. Ю., Сіліна Г. О. Інклюзивна освіта. Харків: Ранок, 2014. 144 с.
Kravchenko, H. Yu., Silina, H. O. (2014). Inkluzivna osvita. [Inclusive education]. Kharkiv, Ukraine: Ranok.
6. Кремень В. Г. Біла книга національної освіти України. Київ. Акад. пед. наук України, 2009. 376 с.
Kremen, V. H. (2009) Bila knyha natsionalnoi osvity Ukrainy. [White Book the National Education of Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Akad. ped. nauk. Ukrainy.
7. Лорман Т., Деспелер Д., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практичний посібник. Київ: СПД-ФО Парашин І.С., 2010. 296 с.
Lorman, T., Deppeler, D., Kharvi, D. (2010). Inkluzivna osvita. Pidtrymka rozmaittia u klasi: praktychnyi posibnyk. [Inclusive education. Supporting classroom diversity: a practical guide]. Kyiv, Ukraine: SPD-FO Parashyn I.S.
8. Рябовол Т. А. Соціально-психологічні чинники розвитку емпатії у молодших школярів загально-освітніх навчальних закладів. *Молодий вчений*. 2014. №3(06). С. 97–100.
URL: [http://lib.iitta.gov.ua/5232/1/%D0%A1%D1%82\(1\).Pdf](http://lib.iitta.gov.ua/5232/1/%D0%A1%D1%82(1).Pdf). Riabovol, T. A. (2014). Sotsialno-psykhologichni chynnyky rozvytku empatii u molodshykh shkoliariv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv. [Sociopsychological factors of empathy development in junior high school students]. *Molodyi vchenyi*. – *Young scientist*, 3(06), 97–100. URL: [http://lib.iitta.gov.ua/5232/1/%D0%A1%D1%82\(1\).Pdf](http://lib.iitta.gov.ua/5232/1/%D0%A1%D1%82(1).Pdf).
9. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности. Одесса: Хорс, 1995. 364 с.
Sannikova, O. P. (1995). Emotsionalnost v strukture lichnosti. [Emotionality in personality structure]. Odessa, Ukraine: Khors.
10. Тутолмин А. В. Формирование профессионально-творческой компетентности студента-педагога. Глазов: Изд-во Глазов. гос. пед. ин-та. 2006. 256 с.
Tutolmin, A. V. (2006). Formirovaniye professionalno-tvorcheskoy kompetentnosti studenta-pedagoga. [Formation of professional-creative competence of student-teacher]. Glazov. Russia: Izd-vo Glazov. gos. ped. in-ta.

Lysenko L.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3629-3840>
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
Head of the Department of Pedagogy, Psychology
and Methods of Physical Education
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: llysenko@gmail.com

Vitchenko A.

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0318-4880>
Lecturer of the Department of Pedagogy,
Psychology and Methods of Physical Education
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: www.alzar89@gmail.com

Voiedilova O.

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0771-8325>
PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy,
Psychology and Methods of Physical Education
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: voiedilovaid@gmail.com

THE WAYS OF EMPATHY DEVELOPMENT OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION SPESIALISTS

The article substantiates the urgency of the development of empathy of future teachers. It presents the results of studies of the level of empathy of future physical education specialists and describes ways of its development in the context of the subject "Pedagogy (teaching skills)".

***The purpose** of the work is to substantiate the ways of formation of empathy of future physical education specialists in the context of the subject "Pedagogy (pedagogical skills)".*

***The methodological basis** presents the study of the theoretical foundations of the modernization of higher education (V. Andrushchenko, I. Ziazun, V. Kremen, K. Robinson, I. Podlasy, L. Grinevich), the concept of humanistic pedagogy and the idea of pedagogy of cooperation (Sh. Amonashvili, S. Lysenkov, V. Shatalov); conceptual background about the essence of empathy development (A. Ben, K. Rogers).*

***The scientific novelty** is that it was determined the level of empathy and peculiarities of its manifestation of future physical education specialists; it was proved the ways of formation of empathy of future physical education specialists in future specialists in the context of the subject "Pedagogy (pedagogical skills)".*

***Conclusions.** According to the results of this study it was found out that empathy is an important feature of the teacher's personality. It was determined the level of empathy and peculiarities of its manifestation of future physical education specialists (the majority of students have low level of empathy (74 %) and low level of manifestation of empathy, indicating emotional insensitivity and lack of compassion, 9 % of students have an average level of manifestation of empathy, that means that future teachers have an ability to understand others); it was made self-diagnosis of the level of actual empathy of students, with the awareness of its necessity to develop this skill of future teachers (85 % of students said that empathy was an important quality of personality of a future physical education teacher, coach); it was proved the ways of formation of empathy of future physical education specialists in the context of the subject "Pedagogy (pedagogical skills)". The prospects for further exploration in this direction can be seen in the approbation of the developed system of empathy development of future specialists of physical education.*

Key words: *empathy, level of empathy, development, future physical education specialists.*

Стаття надійшла до редакції 26.09.2019 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **О. К. Проніков**